

Bryt upp! Bryt upp!

Om den moderna konsten att göra sig kvitt det förflutna

Martin Kylhammar

Den här essän handlar om det moderna projektet, om vad det består av och *hur* dess resultat värderas. Det moderna projektet är en dröm om ett gott samhälle. Att kalla projektet en dröm är inte så dumt, då den drömmen hela tiden balanserat på gränsen till mardrömmen. Det moderna projektets män har alltid haft blicken riktad framåt. Detta, menar jag, med goda skäl och med spektakulära resultat. Men det innebär samtidigt att moderniteten har ett särskilt förhållande till det förflutna och att vi mer eller mindre framgångsrikt sökt metoder att värdera det förgångnas insatser och göra oss kvitt dem.

Moderniteten som faktum...

Sambandet mellan de tre stora orden Modernitet, förnuft och framsteg framträder tydligt om vi definierar modernisering på det sätt som jag själv funnit mest fruktbart. Så här:

Moderniseringsprocessen handlar om att successivt öka vårt handlingsutrymme genom teknisk utveckling, vetenskaplig kunskapsproduktion och begreppsförändringar – och genom en strävan att bryta upp från ett liv styrt av affekter, rutiner, traditioner och fördomar.

Modernisering innebär att våra möjligheter att göra och förstå saker oavbrutet exploderar. I den meningen lever vi i en permanent revolution; allt som är fast förflyktigas hette det hos Karl Marx och det har ofta med rätta citerats. Men vad menas? Mitt svar är tvåfaldigt. För det första lägger det moderna så att säga hela tiden saker på skräp- eller komposthögar. Förvandlar teknik, yrken, moden, värderingar... från något som varit högst modernt till att i bästa fall bli ett kulturarv värt att bevara och sätta på museum. I andra fall innebär förstås moderniseringen att det gamla glöms bort, och således blir en del av den historia framtiden får på sin lott att "återfinna". Sedd så här är moderniseringen något som handlar om utstötning. Moderniteten ser till att saker som förr hade högst påtagliga sociala och kulturella konsekvenser inte längre har det. 1800-talets modernitetssymbol, ångmaskinen, är idag museiföremål och leksak; den unga industrikapitalismens tidsstuderade industriarbetare finns idag bäst bevarade i Chaplins *Moderna tider*; futurismens oreserverade framtidsbejakelse och

berusande tro på maskiner och våld är ett språk som 1900-talets katastrofer gjort det omöjligt att upprepa etcetera etcetera.

Den andra sidan av detta mynt är lika påtagligt närvarande när vi talar om moderniteten. Den tar ju inte bara bort saker, den lägger minst lika mycket till. Moderniseringen innebär att vi kan göra mycket fler saker än vad människor kunde förr. Teknik och vetenskap ökar människans handlingsutrymme, med hjälp av tekniken kan vi göra sådant som annars inte vore möjligt. Nu kan vi prata med varandra utan att vara på samma plats, vi vet hur månen ser ut på baksidan utan att ha varit där, vi kan värma våra hus genom kontrollerade atomsprängningar, vi kan äta mat från Söderhavet och vi kan hitta vår kärlek på datanätet. Detta ökade handlingsutrymme – självklart på gott och ont – har vi skaffat oss inte minst med hjälp av ny teknik och nya prylar. Men handlingsutrymmet ökar inte bara med hjälp av teknik och vetenskap, utan också via annan begreppsutveckling, genom mentala förändringar. Till moderniteten hör tron på Förnuftet – kalkylen, övervägandet, argumentet – och att det skall väga tyngre än tradition och kulturarv. Religion, historia, riter eller gamla vanor får inte lägga hinder i vägen för moderniseringen. Man kan säga att i moderniteten pågår en kamp om våra språkliga begrepp och deras innebörd. Begreppen ”kvinna”, ”kung”, ”neger”, ”rösträtt” och ”medborgare” – för att ta några begrepp med betydande samband för den parlamentariskt intresserade – har idag en betydelse som är mycket annorlunda än den de hade för hundra år sedan. De demokratiserande konsekvenserna av denna mentalitets- och begreppsrevolution är lika djupgående som de revolutioner som följt av teknisk utveckling.

Uttryckt på ett annat sätt: Å ena sidan innebär moderniseringen att nya saker och tankar får sociala och kulturella konsekvenser; å andra sidan att gamla saker och tankar frigörs från sina tidigare sociala och kulturella konsekvenser. Det är därför ingen blir upprörd över en ångmaskin idag, utan ägnar den tankemödan och känslöglöden åt till exempel kärnkraftverk eller genmanipulerade grödor. Jag tror att många i teorin och än fler i praktiken av denna självklarhet dragit den enligt mig felaktiga slutsatsen att tankemöda inte skall ägnas historia, den skall ägnas blott sam- och framtiden. Till det fatala med det återkommer jag i denna essäs slutkapitel. Men fataliteten framträder först tydligt efter en utredning av vad som kännetecknar det moderna projektet och dess skilda komponenter.

... och moderniteten som ideologi

Detta sätt att resonera om och definiera moderniseringen är tämligen neutralt och värderingsfritt. Modernisering i denna mening pågår alldeles oavsett vad vi tycker om den. Men av moderniseringsprocessen har också gjorts ideologi. Den ideologin kallas ofta för *det moderna projektet*, och hänger nära samman med den socialistiska eller liberaldemokratiska upplysningstraditionen. Det moderna projektet inneslöt den välbekanta föreställningen att moderniseringsprocessen är god, leder till lyckosamma konsekvenser – ett gott samhälle. Genom moderniseringen, genom teknisk och vetenskaplig utveckling och genom strävan att göra människornas handlingar alltmer förnuftsstyrda kommer det att gå framåt för mänskligheten.

Många har karakteriserat det moderna projektet som sammansatt av både en materiell, teknisk-ekonomisk och en mer andlig, humanistiskt frigörande upplysning. Det är nog riktigt, men jag tror att detta sätt att närma sig det moderna projektet också leder tanken fel. I den här essän förutsätts inte att det finns ”två kulturer”, och att en av dem är svag och att ett mänskligare samhälle skapas om den senare andliga, mer ”humanistiska” upplysningen får spela en större roll. Jag föredrar att säga att det moderna projektet består av tre olika sorters moderniseringar, alla hårda i den bemärkelsen att de alla tre – på gott och ont – har och har haft kraftfulla, fundamentalt genomgripande konsekvenser för vårt sätt att leva: Den ekonomiska moderniseringen, Den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen och slutligen Den kulturella moderniseringen. De är tre skilda men samverkande processer och tillsammans bidrar de till att förändra och öka människans handlingsutrymme med olika metoder: pengar, vetenskap, teknik och begrepp. De har också, som vi skall se, skilda instrument för att söka mäta sina framgångar och värdera sin historia. Men det är förstås värt att ha i minne att dessa tre moderniseringsrörelser är intrasslade i varandra och att de genom historien i varierande grad varit beroende av varandras framgångar. Men låt mig trots detta här hålla dem begreppsligt åtskilda och därmed renodla deras karaktärer en smula. Tillsammans utgör de det moderna.

Den ekonomiska moderniseringen

Den ekonomiska moderniseringen har i vår kultur nått dimensioner som ingen kunde ana för hundra år sedan. Den har ökat våra materiella resurser till en nivå som många menar och (sedan 1800-talets början) menat vara högre än vår jord klarar av. I slutet på 1800-talet var det inte ovanligt att intellektuella föreställde sig att marknadsekonomin skulle gå under i en jättelik överproduktionskris. Marknaden skulle, tänkte de sig profetiskt, småningom erbjuda

en sådan mängd av varor att människorna varken hade behov eller lust att köpa dem. August Strindberg ansåg till exempel i "Om det allmänna missnöjet" (1884) att det som höll systemet uppe var reklamen. Förbjud marknadsföring under två år, skrev han, och människorna skulle därefter inte ha en aning om att de hade de behov, som reklamen avsåg att framkalla. Reklamen var "de artificiella behovens" moder. Om vi anslöt till den grekiska visdom som säger att konsten att leva lyckligt består i konsten att avstå vore tillväxtfilosofin dödsdömd.

Det ligger förstås en hel del i vad Strindberg och hans fränder på höger- och vänsterkanterna ansåg om masskonsumtionens artificiella värld. Men å andra sidan är det lätt att i efterhandsperspektivet ge de liberaler rätt, som i den ekonomiska moderniseringen såg frihetens moder. För denna modernisering fortgå, argumenterade liberalen, kommer tillväxten att förvandla morgondagens fattige till vad vi idag kallar medelklass. I sina modernitetsbejakande och liberaldemokratiska artiklar i Svenska Dagbladet skrev till exempel den blivande nobelpristagaren Verner von Heidenstam, att i framtiden kommer alla att leva med en hög materiell levnadsstandard. Det skulle den ekonomiska och den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen garantera. Och då, i detta relativa materiella överflöd, kommer problemen och klassmotsättningarna att skiftas efter andra kriterier än dagens ekonomiska.

Den ekonomiska moderniseringen är förstås helt central i det moderna projektet. Ja, den är så central, att varje gång det hackar i denna modernisering så tycks allt annat få stryka på foten. Då handlar det om att få denna moderniseringsmotor igång igen. Kanske inte för sin egen skull, men för att det överhuvudtaget skall finnas resurser över till de båda andra moderniseringsrörelserna.

De flesta menar nog nuförtiden att den ekonomiska moderniseringens framgångar också är en av humanismens främsta vinster i det moderna projektet. För visst är det en humanismens seger att det relativt fåtal som i dagens Norden har sin utkomst reglerad efter den stadfästa miniminivån avseende levnadsstandard *alla* har en högre materiell levnadsnivå än merparten av befolkningen hade för hundra år sedan.

Men å andra sidan: vad är bra och vad är dåligt, vad är djupare sett framsteg? Om det skall givetvis undras. Men inom de ramar ekonomin verkar finns ett svar. Den ekonomiska moderniseringen har ett urvalsinstrument för att skilja gott från dåligt, det vill säga ett tydligt instrument som talar om vad som utgör framsteg och framgång. Det instrumentet är

marknaden – framsteg är definitionsmässigt det som lönar sig, överlever på marknaden. Produkter, innovationer, processer som inte bär sig sorteras ut och lämnas åt sitt öde. Om det i huvudsak riktiga i detta förefaller vi ganska överens. Inte minst efter murens fall har alla alternativ till marknaden som överordnat sorteringsinstrument komprometterats å det grövsta. Vi har varken någon institution eller någon opinion som förvaltar eller entusiastiskt stödjer olönsamma projekt, inga som menar att de måste bevaras och vårdas då de dömts ut av den ekonomiska moderniseringens logik. Det som slås ut av den ekonomiska moderniseringen sätts kort sagt automatiskt inte på museum. Det är måhända djupare sett en svaghet, men faktum kvarstår: Den ekonomiska moderniseringens bärare är bara intresserade av att vårda det som lönar sig idag och det som de tror lönar sig imorgon. (För att undvika missförstånd: De flesta menar som tur är inte att alla moderniseringens projekt skall underkastas den ekonomiska moderniseringens logik, till exempel gemensamma långsiktiga angelägenheter som skola, vård, vetenskap, politik och kultur. Så pågår hela tiden en sorts förhandling om vilken logik som modernitetens skilda fält skall underordnas, till exempel att särskilt behjärtansvärda saker inte hör hemma på marknaden (säg olönsam men miljövänlig teknik) eller att annat bör flyttas dit (säg Kungliga operans biljetter).)

Att konsensus råder om att marknaden utgör den ekonomiska moderniseringens framstegsmått hindrar inte en fortlöpande kritik av dess funktionssätt. Tvärtom, som jag återkommer till längre fram, är det som mest intressant när marknadsinstrumentet problematiseras.

Den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen

Den ekonomiska moderniseringen framträder som en oerhört potent kraft, något närmast en naturkraft som håller världen i sitt grepp. *Den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen* har något obönhörligt över sig av andra skäl. Den befinner sig nämligen, till skillnad från den ekonomiska, i en ständig om än varierande kraftig tillväxt.

Naturvetenskapen och tekniken är, som jag skulle välja att uttrycka det, ackumulativa krafter. Deras tillväxt sedan den vetenskapliga revolutionen på 1600-talet kan nämligen inte minst förklaras av att de ständigt bygger vidare på föregångarnas insatser och resultat, ackumulerar historien. Uttryckt på ett annat men tänkvärt sätt: teknik och naturvetenskap har så totalt integrerat sin historia med nuet att historien inte syns. Varje ny naturvetenskaplig teori förklarar allt den tidigare teorin gjorde och lite till; varje ny bilmodell klarar av vad den tidigare gjorde och lite till. I en sådan moderniseringsprocess uppfinns aldrig hjulet på nytt.

Hela kemins landvinningar kan, förenklat sagt, sammanfattas i en modern lärobok. Så för att skaffa sig grundläggande kemiska kunskaper finns ingen anledning att läsa de klassiska kemisterna från antikens Empedokles till våra dagars Yves Chauvin, kemipristagaren 2005. De kan glömmas bort, böckerna deras samla damm i museerna utan att konsekvenserna blir förödande för den kemiska forsknings- och kunskapsfronten.

Dagens kemiprofessorer skriver på den svenske 1800-talskemisten Jacob Berzelius språk, men de flesta har ingen aning om vad Jacob höll på med, än mindre läst en rad av vad han skrivit. Det är förstås trist ur allmänbildningssynpunkt, men det viktiga här är att det hela inte spelar någon som helst roll för deras forskning. Ty i deras fall fortlever klassikerna så att säga likväl, dolda i den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringens ständiga framsteg. Klassikerna finns där även om de nu levande arvsbärarna är fullständigt omedvetna om deras existens.

Självklart utgör den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen en av humanismens främsta vinster i det moderna projektet. Exempelen är så många att det kan räcka med att betänka de vinster i mänsklig lycka, hälsa och värdighet som den moderna medicinen åstadkommit. Eller tänka på vilken oerhörd roll den naturvetenskapliga forskningen har för hur vi ser på människan, hennes liv och plats i historia och universum. För mig är det fullständigt obegripligt att den ekonomiska, den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen inte ses som en del av humanismen och dess historia. Därmed självklart inte sagt att dessa moderniseringsprocesser alltid har humanismens värden för ögonen; detta lika självklart som det är uppenbart att mycket av det som den kulturella moderniseringen åstadkommit varit djupt antihumanistiskt.

Den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen har precis som den ekonomiska ett urvalsinstrument för att skilja gott från ont, det vill säga ett tydligt instrument som talar om vad som utgör framsteg och framgång. Det instrumentet är den kritiska vetenskapen. Produkter från den naturvetenskapliga moderniseringen slås ut och lämnas åt skräphögen så länge de inte förmår leva upp till de krav som vetenskapen institutionaliserat i till exempel seminariet, disputationen, oppositionen, den offentliga vetenskapliga debatten, i sakkunnigutlåtanden och tjänstprövningar. Så granskas förstås också den tekniska forskningen, och även de produkter tekniker lanserar bedöms av ett intersubjektivt regelsystem. Också om detta förefaller vi vara tämligen överens. Vi har varken någon

institution eller någon opinion som förvaltar eller entusiastiskt stödjer ovetenskapliga projekt, inga som menar att hypoteser, teorier och produkter som inte passerar det vetenskapligt institutionaliserade tvivlet ändå måste bevaras och vårdas. Det hindrar inte att bortglömda, utstötta, och marginaliserade vetenskapliga teorier och tekniska produkter senare kan ”återföras” till moderniseringsprocessen, då villkoren för dem är gynnsammare. Tänk till exempel på Mendels ärftlighetsteorier eller 1800-talsingenjören John Ericssons experiment med solenergi. Det ligger vidare i vetenskapens natur att produkter som vid en tidpunkt passerar det kritiska tvivlets nålsöga vid en annan senare alls inte gör det. Tänk bara på parad- och ytterlighetsexempel som rasbiologin. (Och för undvikande av missförstånd är det förstås viktigt att påminna om att de flesta menar att inte all form av kunskap och insikt kan uttryckas i naturvetenskapens språk. Få naturvetare skulle till exempel säga att religion eller konst saknar värde då de inte överlever seminariets granskningskriterier för vad som är solid kunskap).

Att konsensus råder om att den kritiska vetenskapens regelverk utgör den vetenskapliga och tekniska moderniseringens framstegsmått hindrar inte en fortlöpande kritik av dess funktionssätt. Tvärtom.

Den kulturella moderniseringen

Till *den kulturella moderniseringen* hör etiken, konsten, religionen, den mer allmänna naturvetenskapliga världsbilden, samhällsdebatt och, menar jag, merparten av kulturvetenskapen. Alltså det som i bred mening utgör det offentliga samtalet. Självklart är också detta starka utvecklingskrafter, men de har varken ekonomins starka ställning eller naturvetenskapens och teknikens obönhörlighet. När jag frågar en gammal människa vad som hänt med samhället under hennes liv blir svaret nästan alltid en berättelse om erövrandet av ekonomiska resurser och en rad exempel på den enastående tekniska och medicinska förändring hon upplevt. Den kulturella moderniseringens resultat påtalas mer sällan i sådana berättelser. De är inte lika spektakulärt uppenbara som pengar, tekniska apparater och sjukvård. Men jag menar att det inte är orimligt att säga att den kulturella moderniseringen varit lika betydelsefull för vårt vardagsliv som de båda andra. Om man ser det så här:

Det är inom ramen för den kulturella moderniseringen som merparten av våra begreppsstrider står. Vad är en människa? Vad är god konst? Vad är progressiv politik? Vad kommer att

känneteckna framtiden? Har demokratin gränser? Det är frågor som marknaden inte kan hantera och som naturvetenskap och teknik (ännu?) inte har en möjlighet att besvara. Diskussionen och utfallet av debatterna kring slitstarka frågor av det här slaget har trots detta haft en enorm betydelse. De har förändrat människans sätt att se på världen, naturen, politiken, religionen och på sig själv. De förändringarna har också ofta tagit sig institutionell form. Vi har, för att ta vilka exempel som helst, skolor för pojkar och flickor, en litteraturhistoria vars kanon präglas av ett modernistiskt paradig, en politik där jämlikhetsvärdet spelar en mycket större roll än i många andra samhällen...

Självklart är den kulturella moderniseringen en av humanismens främsta vinster i det moderna projektet. Till de mer påtagliga hör den alltmer globala uppslutningen kring det moderna projektets demokrativärden, idén om rösträtt, yttrandefrihet, tolerans mot oliktankande, de mänskliga rättigheterna.

Den kulturella moderniseringen är så sedd en del av den allmänna moderniseringsprocessen på samma sätt som den ekonomiska och den naturvetenskapliga och tekniska. De handlar alla tre om att med olika medel öka människans handlingsutrymme, våra möjligheter att göra saker, tänka saker och säga saker. Men den kulturella moderniseringen skiljer sig från de båda andra i viktiga avseenden. I det här sammanhanget tänker jag främst på tre viktiga särdrag hos den kulturella moderniseringen: dess resultat är inte särdeles konkret påtagliga, utan är i huvudsak av andlig, mental karaktär; den kulturella moderniseringen är vidare inte ackumulativ; och den har därför för det tredje inget särskilt tydligt eget instrument för att kunna skilja bra från dåligt, vilket gör det mycket svårt att mer precist tala om den kulturella moderniseringens framsteg. Så låt mig föra resonemanget om den kulturella moderniseringen en bit till.

Kultur ses inte sällan som en relativ lyx, som grädde på moset, som något vilket i bistra tider trots allt kan avvaras. Sedd i mitt perspektiv framträder i stället kulturen som en central moderniseringsfaktor, fullt jämförbar med ekonomi, naturvetenskap och teknik. Det beror alltså på att jag ser kulturen – etiken, konsten, religionen, den mer allmänna naturvetenskapliga världsbilden, samhällsdebatten och merparten av kulturvetenskapen – som något som förändrar våra begrepp om vad det är att vara människa. Och när våra begrepp om hur något är ändras, ökar också vårt handlingsutrymme – på gott och ont, och med nya oförutsedda risker och positiva möjligheter. Låt mig för tydlighetens skull exemplifiera lite

till. Så länge det betraktades som naturligt att kvinnor skall ”stå vid spisen och föda barn” så sågs de kvinnor som inte handlade enligt normen som onaturliga. Så länge den modernistiska poesin hålls som den förnämsta av kanons tempelvakter kommer den folkliga visdiktaren Evert Taube att räknas till populärkulturen. Utan kulturradikalismens begreppsliga segertåg hade sexscenerna i en samtida TV-serie inte filmats. Så länge ingen förändrar vår bild av vad det är att vara medborgare kommer blott artonåringar att få delta i allmänna val medan mogna, samhällsansvariga sextonåringa kommer att vara uteslutna. Utan de senaste decenniernas omtolkningar av hur Bibelorden skall förstås hade kyrkans ledarskap och församlingarna haft en radikalt annan sammansättning. Innebörden av vårt begrepp kärlek styr kärlekens institutionella inramning.

Det är detta som är kulturell modernisering. Sedd så är det uppenbart att den kulturella moderniseringen berör alla, ofta djupt. I det perspektivet blir det också obegripligt när någon säger ”jag är ointresserad av kultur” eller ”vi har inte råd med kulturen” eller ”jag har inte tid med kultur, utan har viktigare saker för mig”. Att man säger så har också det en begreppslik orsak. Man förknippar nämligen begreppet kultur med att läsa en bok, gå på teater, se en film, betrakta ett konstverk. Det är som att förknippa begreppet naturvetenskap med att ta del av en avhandling i fysik eller att associera teknik med att köpa en ny pryl eller ekonomi med sin månadslön. Jag törs inte föreställa mig vad som skulle hända med samhällsdebatt och politik om naturvetenskap, teknik och ekonomi skulle diskuteras inom en sådan begränsande begreppslik ram.

Den ekonomiska moderniseringen och den naturvetenskapliga och tekniska har som vi sett båda ett instrument för att skilja bra från dåligt, bevaransvärt från förkastligt. Marknaden respektive Den institutionaliserade tvivlet. När det gäller den kulturella moderniseringen är det instrumentet mycket otydligare. Det är därför mycket mer problematiskt att tala om framsteg när vi talar om kulturell modernisering än när vi talar om ekonomisk eller naturvetenskaplig och teknisk. Mycket få skulle säga att dagens konst överträffar gårdagens, eller att våra livsåskådningar verkligen har gått framåt sedan antiken. Detta beror i sin tur framför allt på att den kulturella moderniseringen inte är ackumulativ. En ny skönlitterär bok kan aldrig ersätta värdet av en äldre, formuleringen av en ny etisk princip behöver alls inte innebära att vi bör överge andra, en ny politisk ideologi gör inte andra överflödiga, stoicismen är inte en primitivare livslära än existentialismen, islam innesluter inte allt som kristendomen erbjuder plus lite till och så vidare.

Men på något sätt måste vi sortera i denna kulturella produkthög. Vi har ju blott en stund att vandra på jorden. Några, de är inte många, tycker gott att sorteringen kan skötas av den ekonomiska moderniseringens logik. I det perspektivet blir Vincent van Goghs tavlor först värda att bevara när de säljs på galleri och auktion och produkterna bättre ju mer konsumenten betalar för dem. Litteraturforskaren Gunnar Hansson skrev en gång en tänkvärd demokratisk litteraturhistoria. Den handlade om de författare som var mest lästa. Det är mycket få namn i Hanssons litteraturhistoria som återfinns i skolvärldens handböcker. I skolans läroböcker sorteras inte med marknaden eller efterfrågan som kriterier, utan med andra, kanske intressantare, men mycket luddigare sådana. Jag har ännu inte hört någon argumentera för att detta är ett skäl att låta ungdomarnas litteraturstudier följa Hanssons litteraturhistoria.

Ty för att hantera den nödvändiga värderingsproblematiken när det gäller produkter från den kulturella moderniseringen har vi skaffat oss ett antal "rådgivningsinstanser", som varken har marknaden eller vetenskapen till norm. Den mest allmänna instansen är "det offentliga samtalet". Det är till exempel där som de gigantiska begreppsförändringarna formas och där deras konsekvenser skall utvärderas. Men i en sådan instans är det i en demokrati omöjligt att få enkla, entydiga svar. Har, för att ta vilket exempel som helst, kulturradikalismens hundraåriga och lyckosamma nedmontering av sexuella tabun nått sin humanistiska gräns? Eller finns skäl att gå vidare att juridiskt och socialt bekräfta ytterligare sexuella preferenser, till exempel sänka den legala åldern för samlag, tillåta giftermål med djur eller polygami? Konsensus lär inte nås ens i sådana extravaganta förslag till kulturell modernisering. Snarare gäller även här värdet av den princip som formuleras så här i "*Ytringsfrihed bør finde Sted*": *Forslag til ny Grunnlov § 100*: Demokratin är "en strøm av kommunikasjon som forandrer viljer, som river og sliter i dem med nye synspunkter og argumenter, som baner seg vei, ofte nok i uventede retninger".

Den kulturella moderniseringen har emellertid också några mer specifika "rådgivningsinstanser". De består huvudsakligen av kulturvetenskaplig forskning, skolan och mer specifikt av den institutionaliserade kritiken. (Däremot är en hel del mycket viktigt för den kulturella moderniseringsprocessen helt undandraget från en sådan systematisk granskning. Det gäller till exempel reklamen, men också i hög utsträckning "populärkulturen", skolans läroböcker, den religiösa litteraturen, ja kort och provokativt sagt: nästan allt det som masskonsumeras av den kulturella moderniseringens produkter).

De här rådgivningsinstanserna är alls inte lika effektiva instrument för värdering som marknaden och vetenskapen. De har helt enkelt inga intersubjektiva kriterier för värderingen och rådgivarna har mycket svårare än ekonomerna och vetenskapsmännen att bli överens om vad som skall kastas på sophögen. Vi kan så att säga blott resonera om saken – eller, som ganska ofta, starta en fejd om den. Avsikten är inte sällan just att förpassa produkter från den kulturella moderniseringen till historiens skräphög. Rådgivningsinstanserna är ganska duktiga på det. Men det hjälper inte – som tur är. Ty när det gäller produkter som slagits ut av de kulturella rådgivningsinstanserna finns det en hel apparat av aktörer som gör allt för att rädda dem kvar. De är bland andra kulturarvets aktörer. Och de har mycket att göra, främst tror jag av två skäl. För det första är kriterierna för urvalet vare sig formaliserade eller särskilt slitstarka. De ändras över tid, och med tiden förändras därför också bilden av vad som skall ligga orört på skräphögen och vad som skall vara med i den pågående moderniseringen. Vi måste så att säga hela tiden ”återupptäcka” vårt kulturarv, hela tiden ”övertäckas” av att ett dolt och marginaliserat arv är så relevant och levande. Kvinnliga författarskap eller positiva sidor av den norsk-svenska unionen är bara två exempel på det.

För det andra och kanske mest intressanta: Marknaden och Vetenskapen är hårda instanser när det gäller vad som skall bevaras och hur. Marknaden har ingen pardon med olönsamma produkter hur intressanta de än kan vara av andra skäl än strikt ekonomiska. Vetenskapen är lika stenhård. Antingen säger den att en produkt inte hör till den vetenskapliga världen och kastar bort den. Eller också införlivas produkten med det vetenskapliga systemet, integreras med det och fortlever som en del av den naturvetenskapliga ackumuleringen av historien. De kulturella produkterna är däremot alla bevaransvärda. Vi har ju som bekant till och med en lag om att kulturarvet skall bevaras, vårdas och utvecklas och sedan århundraden skyldighet att bevara till och med det obetydligaste reklamblad till eftervärldens fromma. Någon sophög för utslagna produkter finns inte i teorin, då vi inte har något instrument för att göra urvalet. I det läget är valet att säga: Allt är potentiellt centralt!

Resonerar man så här blir det tydligt att den kulturella moderniseringen har en särprägel som en del av det moderna projektet och i dess strävan att skapa ett gott samhälle. Den kulturella moderniseringens bidrag till projektet är främst av andligt, immateriellt slag; dess utveckling kan inte sägas vara ackumulativ utan tvärtom präglas den av att skapa en ständigt ökande

massa av bevaransvärda produkter och den har slutligen inget tydligt instrument för att avgöra huruvida någon produkt är bättre eller sämre.

Jag skall strax föra detta resonemang om den kulturella moderniseringens särart vidare. Men först en viktig parentes om vår omtalade tillit till det moderna projektet och dess förmåga att skapa ett gott samhälle.

Tvetydig modernitet

Tillskyndarna av det moderna projektet har menat att den ekonomiska, den naturvetenskapliga och tekniska och den kulturella moderniseringen hänger samman på ett positivt sätt. Enkelt uttryckt så att de väldiga materiella och tekniska framsteg som följer av de båda första moderniseringsprocesserna skall befria människan från kampen för tillvaron. Med den befrielsen kan människan ägna sin tid, kraft, begåvning och empati åt den kulturella moderniseringen. Så kunde vi både bli rikare, friskare, friare och visare av moderniteten. Det har vi nog också fläckvis blivit här på vår jord.

Så enkelt är detta förstås inte. Forna tiders människor hade inte alls en *okomplicerad* tillit till det moderna projektets löften. Än mindre fanns någon enighet om att vår befrielse ur nödens, okunskapens och ofrihetens rike sker genom tillväxt, teknik, vetenskap och begreppsutveckling. Jag har under mina mångåriga studier av moderniseringsdebatten stött på ytterligt få intellektuella som bekänt sig till en så naiv utvecklingstro. Föreställningen att 1700- och 1800-talets intellektuella i allmänhet bekände sig till en villkorlös framstegstro och utvecklingsoptimism menar jag nog vara en av våra mer svårartade *faktoider* (=försanthållna felaktigheter). Så är ju till exempel den under 1800-talet framflyttande konstnärliga modernismen närmast entydigt civilisationskritisk, och författare och intellektuella har hela tiden varit bekymrade över moderniseringsprocessens baksida. Och att finna entydigt entusiastiska och obekymrat framstegstroende bejakare av industrisamhället är inte lätt.

Ja, moderniseringen har nog ända sedan sin start följts av en mer eller mindre skarp tvekan, åtminstone av en undran och rädsla för att den inte bara skall föra gott med sig.

Moderniseringen är ju också tvetydig, inte minst just därför att den definitionsmässigt gör ting som varit älskade eller tillvanda obsoleta samtidigt som den skapar nya ting, som vi inte känner de fulla konsekvenserna av. Det är, gissar jag, bakgrunden till att denna tvetydighetskänsla är så levande i den västerländska traditionens mest kända myter:

I skapelseberättelsen startar moderniseringen med kunskapens träd. Det är genom att ta del av den förbjudna kunskapen som människan skall bli en Guds like. Med kunskapen i sin hand förklarar sig människan myndig – visar sig själv vara skapare av underbara ting. Med det börjar också moderniseringsprocessen och människan lämnar det oföränderliga, stillastående paradiset. Men straffet för detta var fruktansvärt, det var syndafallet.

I den antika berättelsen stjal Prometheus Zeus' eld, vetenskapens och teknikens symbol, och ger den till människorna. Straffet för denna hybris blir också denna gång hänsynslöst. Prometheus själv binds vid klippan där örnen oavbrutet hugger honom i hans lever, och Zeus gav människorna Pandoras ask, fylld med världens lidande. I asken låg också det i sammanhanget högst tvetydiga hoppet.

Den mest återopade modernitetsmyten är den om Faust. Han är inkarnationen av den moderna människan, den gränsöverskridande människan i ständigt uppbrott och i utveckling. Han köper sin vetenskapliga och teknologiska kompetens, redskapen han behöver i sitt nyskapande, till ett högt pris: han säljer sin själ till djävulen.

Till dessa myter kan man lägga åtminstone en – den om Robinson. Han är verkligen det moderna projektets man, utrustad med sin tids upplysta vetande, och med teknik, möter han ensam den vilda naturen på den öde ö han blivit strandsatt på. Det Francis Bacon predikade – kunskap är makt – visar Robinson är riktigt. Han lägger med sitt vetande och sin teknik naturen under sig, behärskar den. Men han besinnar sig inte. Han går ständigt vidare i sitt moderniseringsprojekt, och skapar ett överflödets samhälle, där han förmår utvinna ur naturen mycket mer än han någonsin behöver. Den franske författaren Michel Tournier drar i romanen *Robinson eller den andra ön* den följdriktiga slutsatsen av Defoes tanke: i slutänden slår naturen tillbaka på den alltför maktfullkomliga människan.

Moderniseringsprocessen är sedd så här tvetydig och har hela tiden uppfattats så. Den följs hela tiden av en svart skugga, ett hot om att vändas till sin motsats, till bokstavlig undergång eller i en förlust av livets värde och mening. Mardröm.

Framstegsmåtten ifrågasatta

Men efter första och andra världskriget, efter förintelsen, atombomben, de bakteriologiska vapnen, stalinismen, befolkningsexplosionen, terrorismen... har måhända denna skepsis och rädsla fått ytterligare och ännu större proportioner. I vilket fall låter efter sådana erfarenheter den naiva utvecklingstron inte rimlig någonstans, knappt ens i de så framgångsrika och av världens elände så (relativt) skonade Sverige och Norge. Jag tror med många att all modern framstegstro är en villkorad framstegstro: Framåt tror vi det kan gå bara under vissa förutsättningar, bara om vissa hot mot framsteget kan undanröjas. Men å andra sidan menar jag således alldeles bestämt att det moderna projektet mycket sällan haft ett entydigt förtroende. Det är bara riktigt udda fåglar (säg till exempel den intressante globaliseringsvännen Lubbe Nordström) som trots på ett närmast naturgivet framsteg och på att moderniseringens krafter är entydigt på det goda sida. (Jag känner mig förvirrad när det sägs att först vår tid ägnar sig åt att dekonstruera den stora berättelse, som skildrar vår civilisations historia som präglad av obönhörliga framsteg, och talar om vårt oreserverade förtroende för moderniseringens krafter och att de skall leda oss till det goda samhället. Uppgårelsen med sådana berättelser har pågått under hela det moderna projektets historia, ja, präglar den historien mer än mycket annat.)

Numer tycks de flesta vara överens om att när vi ökar vårt handlingsutrymme ökar också riskerna när vi handlar. *Varje* handling, varje talakt, har oförutsedda, icke-önskvärda konsekvenser och i vår tekniskt-vetenskapliga värld riskerar dessa konsekvenser hela tiden att bli väldigt stora, potentiellt hotande för människan som art. Idag behövs kanske bara en enda ond människa för att resultatet av hans handlingar skall bli gigantiskt stora och förödande för hela mänskligheten. Terroristen med Bomben är som en Faust som förlorat förståndet. Moderniseringsprocessen är helt enkelt, och för alla, på gott och ont.

Denna insikt har följts av en enormt omfattande forskning och debatt framför allt av den ekonomiska och den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen och dess konsekvenser. Själv har jag funnit den diskussionen särdeles intressant när den rör vad jag uppfattar som det fundamentala, det jag här kallat instrumenten för att skilja gott från dåligt, instrumenten med vars hjälp man kan tala om moderniseringsprocessens framgångar. När det gäller den ekonomiska moderniseringen handlar den diskussionen om huruvida marknaden faktiskt är det bästa sättet att skilja bra från dåligt. Är marknaden en bra och objektiv kritiker, som rättvist ger vissa företagande kreatörer möjlighet att förverkliga sina idéer och som lika

rättvist förklarar andra som mindre lämpade och framgångsrika? Mäter vi ekonomisk framgång på rätt sätt, med bästa möjliga instrument?

När det gäller den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen handlar den motsvarande diskussionen om vetenskapens granskningsinstrument. Fungerar det institutionaliserade tvivlet som en rättvis kritiker, vilken förmår att urskilja vilka resultat som står i enlighet med vetenskapens bud och vilka som inte gör det? Likaså har många förstås funderat över det regelsystem som omger den tekniska forskningen och utvecklingen. Belönar det verkligen de produkter som bäst tjänar människans långsiktiga intressen?

Min avsikt är här alls inte att ge ett svar på dessa frågor. Alla läsare av den här essän har säkert ställt dem till sig själv, tagit del av andras synpunkter och har reflekterade synpunkter i frågorna. Jag förmodar att merparten skulle besvara de ovanstående frågorna med nej. Sorteringsinstrumenten är långt från fullkomliga; marknaden och vetenskapen trampar hela tiden rättvisan, förnuftet och humanismen på tårna, ibland framträder de med järnskodd klack. Men jag gissar likväl att flertalet därav inte drar slutsatsen att marknaden och vetenskapen borde ersättas av andra sorteringsinstrument, utan snarare anser att de borde förfinas och förbättras för att fungera rimligare och effektivare. Så fortskrider debatten om moderniseringen och dess bidrag till det goda samhället. Jag skall avsluta med vad jag finner vara en av flera intressanta konsekvenser av att den kulturella moderniseringen har så svårt att göra sig kvitt det förflutna.

Tiden – historiens huvudfiende

En viktig poäng i den här essän är att bärarna av den ekonomiska och av den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen har ett *relativt* okomplicerat förhållande till historien. De har skaffat sig instrument med vars hjälp de menar sig kunna göra sig fria från historiens band. Så är inte fallet när det gäller den kulturella moderniseringen. I den lever vi med insikten att det som för tillfället sorterats bort måste bevaras och vårdas för att eventuellt i framtiden åter bli föredöme, norm, inspirationskälla, avskräckande exempel, spegelbild, upplevelse, turistattraktion... Men för varje år som går blir berget av förlorade minnen större och större. Om all kraft ägnades att vårda detta minnesberg funnes ingen tid över till annat. Vi måste på något sätt hantera detta, att tiden paradoxalt nog är det som saknas den som är på spaning efter den tid som flytt. Jag skall försöka att något fördjupa den problematiken efter tre linjer, som handlar om kanon, om slitstarka dilemman och om bildning. Det innebär att jag nu

successivt lämnar det generella, kollektiva, gemensamma och mer och mer närmar mig det unika, individuella och personliga i det moderna projektet.

Kanon

Också i frågor som rör den kulturella moderniseringen har diskussionen om dess urvalsinstrument intensifierats. På ett plan kan till och med sägas att själva poängen med den konstnärliga modernismen varit att ifrågasätta gällande normsystem och kräva att vi skall bryta upp från det till ett annat. Ingen gick väl längre än den italienske futuristen Marinetti, som ville bränna alla museer och bibliotek.

I centrum för denna diskussion har under senare år begreppet kanon stått. Kanon kan översättas som den uppsättning uttalade och outtalade normer och värderingar som på ett visst kulturellt fält bestämmer vad i kulturarvet som är värt att bevara. Så definierat kan kanonbegreppet användas fruktbart på många fler fält än idag, till exempel skulle man kunna tala om en politisk kanon, en etikens kanon, en historieskrivandets kanon och så vidare. Kanske är det så att den så kallade postmodernismen bättre skulle förstås om man uppfattar den som en rörelse som vill problematisera kanon i just denna min mening.

Den existerande kanon har på många områden starkt ifrågasatts och självklart på goda grunder. För enkelhetens skull exemplifierar jag med skönlitteraturen, där begreppet mest är använt. "Vit, manlig, västerländsk" är ett bekant slagord i sammanhanget. Det intressanta med begreppet kanon är, menar jag, inte alls vad man först tror: att kanon skiljer bra från dåligt, urskiljer vad som är värdefullt i kulturarvet och vad som kan glömmas bort. Det kan den, som vi tidigare sett, aldrig lyckas med.

Det centrala är i stället, menar jag, insikten om att en kanon trots detta är helt nödvändig. Om inte annat av praktiska skäl. Vår tid är utmätt, vi måste göra val. Det vet till exempel varje lärare som har att sätta samman till exempel litteraturlistor. Att göra det är att göra en kanon och det är att utöva makt. I mitt perspektiv är det goda med detta, och med vår ökade medvetenhet om urvalsinstrumentens trubbighet, att vi måste argumentera. Den kulturelle makthavaren kan – bör – inte längre hänvisa till tradition, vana, hävd. Han måste bete sig i enlighet med modernitetens bud: alltså med förnuftiga argument klargöra varför han valt och valt bort som han gjort. Det är, som jag ser det, den rimliga konsekvensen av denna kanondebatt. Inte att, som några fruktlöst försökt, formulera en kanon på grundval av något

(förment) objektiva kriterium, till exempel litterär kvalitet, och säga att allt det bortvalda är av sämre kvalitet än det valda.

Men detta hindrar inte ett ögonblick min mening att det vore önskvärt om vi kollektivt strävade efter att försöka finna skarpare och effektivare urvalsinstrument. Med facit i hand är det uppenbart att kulturens rådgivningsinstanser är synnerligen påverkade av tillfälliga kulturella, estetiska och politiska konjunkturen. Så kommer det att förbli, men insikten kan möjligen öka vidsynen och känsligheten för det för tillfället mindre korrekta. Men den viktigare erfarenheten är, menar jag som skrivit en hel del om marginaliserade företeelser, att de val och bortval som än gång gjordes ofta får mycket långtgående konsekvenser för kanon. Värderingsbilden, urvalet, traderas vidare av kommande generationer, trots att de estetiska, kulturella och politiska föreställningar som en gång utgjorde grunden för valet sedan länge är raserad. Detta går att ändra på, är ett fenomen vi inte kan avskaffa men som vi kan hantera bättre. Det är för att undvika att dagens kanon präglas av gårdagens värderingar vi bland annat behöver de professionella jag i essäns sista avsnitt kallar de bildade. Sådan här *ideologisk eftersläpning* är överhuvud ett intressant fenomen, som ofta varit till hinder för moderniseringen, också ett hinder för en utveckling i humanistisk riktning (se till exempel 1800-talets ämbetsmannakulturs tröghet när det gällde att förstå vikten av en utbyggd högre teknisk och naturvetenskaplig utbildning).

Jag ser för min egen del annars ingen annan lösning på detta än att vi kollektivt satsar på att förbättra och höja kvaliteten på rådgivningsinstanserna. Det vill säga verkar för att den kritiska reflektionen och den historiska kompetensen ökar i främst skolan, kulturvetenskapen och i media. Detta är svårt att åstadkomma, då vi här har att göra med tre instanser som redan med dagens blygsammare krav har väldigt svårt att leva under trycket av den ekonomiska moderniseringens principer. Men även med obegränsade ekonomiska resurser är uppdraget inte lätt, vilket mina två avslutande resonemang är ägnade att klargöra.

Slitstarka dilemman

Den ekonomiska och den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringens aktörer kan med relativt lugn fortsätta att ha blicken riktad framåt – mot morgondagen. Storföretagaren Marcus Wallenberg klarar sitt Investor utan att ägna någon tanke åt vare sig Gustaf de Lavalns två verkligt lönsamma projekt (separatorn och turbinen) eller åt något av hans hundratals fullständigt misslyckade. Robert Grubbs fick sitt nobelpris i kemi år 2005 utan att ha läst en

rad av Jacob Berzelius. När det gäller den kulturella moderniseringens aktörer ser bilden åtminstone till en början likartad ut.

För det första och det som paradoxalt nog vanligtvis inte betänks: Vi moderna människor är djupare sett mycket mer ”formaterade” av vår kulturella historia än vi är medvetna om. Vi bär kultur på samma sätt som kemisten medvetslöst bär på Berzelius. Tänk bara på det egna modersmålet, på den kristna traditionen, det hellenska arvet... ”Bra kulturarv reder sig själv”, sa en gång min vän historikern Göran B Nilsson provokativt på en kulturarvskonferens och fick riksantikvarien att se blekt orolig ut. Jag tror inte att Göran B då helt förstod vidden av det spontana yttrandet. Men det är just så. I många avseenden är kulturen i min breda mening något som införlivas med oss utan att vi egentligen vet om det, vi formas av den, blir fisk i dess vatten. Bibeln, språket, grekiskt tankesätt... är en del av mig även om jag inte läst ett ord ur Moseböckerna, inte systematiskt studerat grammatik eller tagit del av Platons dialoger... Om detta vet den långtfarande invandraren och emigranten mer än de flesta. Att bli fisk i vattnet, att försöka formatera om, är att bli en annan människa, nästan som att födas på nytt. Det här kulturarvet, det som reder sig utan institutionellt stöd, är det som i första hand gör att en annan människa snabbt kan känna igen dig som till exempel östgöte, svensk, professor, skandinav, europé... Kulturarv av detta formaterande slag är att likna vid det genetiska arvet, vi bär det med oss vare sig vi vill, vet om det eller tycker om det. Jag gissar att många invandrare – alltså människor som har lust eller tvingas att omformatera sig – förstår vad jag menar. Att erövra ett arv är något annat än att få det till skänks. Fisk i vatten blir erövraren aldrig. Och just sådana fiskar tror jag själv kan bli några av de mest värdefulla, de som kan se när det omedvetna arvet är onödigt och naket meningslöst som kejsaren hos H C Andersen.

Också i ett andra avseende finns en likhet mellan den kulturella aktören och den ekonomiske eller vetenskapligt tekniske som sällan uppmärksammas. Blicken är riktad framåt. De kulturella aktörerna är som vi sett mer än de flesta indragna i moderniseringsprocessens begreppsstrider. Det är en strid som pågår här och nu och med sikte på förändring och vinst i framtiden. ”Jag vill förändra innebörden av vårt begrepp medborgare och därigenom bidra till en utsträckt rösträtt för ungdomar”, ”Jag vill befria konstågskonceptet från att identifieras med provokationer och normbrott”, ”Jag vill att begreppet kärlek lösgörs från det historiskt konstruerade äktenskapet” är några exempel på typiskt framåtriktade projekt inom den kulturella moderniseringen. Det är sådant som kulturen handlar om, alltså om att förändra handlingsutrymmen.

Men i ett väsentligt avseende skiljer sig här den kulturella moderniseringen från de andra. I den kulturella spelar historien en avgörande roll. Först är historien ett maktmedel i de pågående begreppsstriderna. Om man till exempel är intresserad av att befria kärleken från äktenskapet är det mycket effektivt att visa hur äktenskapsinstitutionen en gång i världen kom till. Med den insikten blir det lättare att handla och tänka annorlunda. Så använder ofta den kulturelle aktören historien, då han strävar efter att minimera riskerna för att vi låter oss styras av ett dolt värderingssystem – att vi handlar och tänker av ren slentrian. Kulturvetaren tjänar så moderniseringen genom att utnyttja sina historiska kunskaper och sin erfarenhet för att belysa samtidens problem.

Jag menar att det är en central uppgift för varje aktör i den kulturella moderniseringen att visa att det många anser vara naturgivet och oföränderligt i själva verket är resultatet av tidsbundna omständigheter och är föränderligt. Det är vad jag kallat kulturvetenskapens ”samhälleliga nytta” att visa detta, att detta som blivit rutin, slentrian, närmast kommit att betraktas som given natur, djupare sett är sociala och kulturella konstruktioner, som ibland upprätthålls med maktmedel och blott tjänar särintressen. Med sådana emancipatoriska insikters demokratisering ökar både diskurs- och handlingsutrymmet för medborgarna, saker blir genom kulturvetenskapens upplysningsarbete möjliga att både säga och göra som inte skulle ha sagts och gjorts den förutan. Eller sagt på annat sätt: Det kan leda till befrielse att bli medveten om hur jag själv är formaterad, hur ett kulturarv blivit en del av mig utan att jag själv medvetet erövat det. Först då kan jag vid behov göra uppror.

Men historien spelar i moderniseringsprocessen inte bara en dekonstruktivistisk roll. Jag tror själv att öppningen för en konstruktiv historieanvändning ligger i uttrycket ”att hantera slitstarka dilemman”, vilket jag närmare belyser i essäboken *Den tidlöse modernisten*. Uppgiften för kulturvetaren är i det perspektivet att försöka göra distinktioner mellan lösbara problem (typ: denna hushållsexpert har inte reflekterat över hur han skall möta dem han upplyser) och dilemman som inte kan avskaffas (typ: mötet mellan experten och den oupplyste är alltid, även om det är reflekterat, asymmetriskt och ojämlikt).

En moralist ser bara problem som går att lösa; moralisten upptäcker aldrig att det som för honom framstår som ett lösbart problem på ett djupare plan speglar dilemman som vi ofullkomliga människor blott har att hantera bättre eller sämre. Moraliserande är de som *inte*

intresserar sig för frågan om tidsbundna problem också är uttryck för slitstarka dilemman, som vi alla – inklusive den på denna punkt helt medvetlöse moralisten – alltid har att hantera. Moralisten som till exempel betraktar de sociala ingenjörerna, 50-talets husmodersfilmer eller 60-talets tandvårdhygienister *enbart* som auktoritärt disciplinerande, *enbart* som exempel på överhetens maktutövning över den lilla människan.

Den värderande aktören betraktar och tar hänsyn till det slitstarka dilemman. Värderande är han som i tolkningen – av till exempel upplysningsfilmen riktad till 50-talets husmoder – belyser hur det tidsbundna exemplet hanterat det tidlösa mötet mellan expert och folk. Det mötet är nödvändigt i alla samhällen och det präglas alltid av asymmetri, den ena är i en kommunikativt överlägsen position. Över just detta förhållande är således inte mycket att moralisera – däremot att kritiskt värdera. Hanterade 50-talets upplysningsrörelse dilemman på ett för tiden optimalt och humanistiskt sätt? Kunde de, givet omständigheterna, ha gjort det bättre? Hanterar vi det bättre idag?

Det människoskapade är konstruktioner, konst, skapad i en specifik tid och ett speciellt rum. Men jag tror våra tidsbundna konstprodukter, det må vara skönlitteratur, samhällliga institutioner, företag eller politiska debatter, på en och samma gång är försök att lösa samtida problem och ansträngningar att hantera dilemman, som alltid kommer att följa människan. Det är därför, gissar jag, som vi kan spegla oss i historiens erfarenheter. Våra döda hade att hantera samma dilemman som vi, och kulturvetaren bör ha inlevelseförmåga och fantasi nog att känna igen dem.

Det är värt att påpeka att det kräver mycket av den som vill bruka historien på detta sätt. Det handlar nämligen inte ett ögonblick om att kunna berätta historier från förr, alltså sådana historier som idag säljs som smör. Det handlar om att använda historien som ett analytiskt verktyg och som något som hjälper mig i min problemhantering. Jag menar att det förutsätter att historieanvändaren försöker förstå den dödes handlingsutrymme, frågar sig vilka val som var möjliga att göra och vad som vid den tidpunkten faktiskt inte var ett alternativ. Moralisten struntar i detta och dömer de döda med sin tids normer och förutsätter att handlingsutrymmet tidigare var detsamma som idag. Goda exempel på det finner vi i de senaste årens mediala debatter om till exempel mitt lands relationer till Tyskland under kriget, steriliseringarna i de nordiska välfärdsstaterna, lobotomin inom psykiatrin... Jag frågar mig vad man lär av historien om man utgår från att det rätta handlandet då hade varit: Totalt brott med Tyskland

och anslutning till de allierade, och förbud av tvångssterilisering och lobotomi. Hade de valen i den situationen varit det mest humanistiska handlandet?

Det är svårt att analytisk bruka historien också av den anledningen att själva moderniseringsprocessen leder tanken åt ett annat håll. Modernisering är som vi sett ett annat ord för ständig förändring, permanent revolution och förändrat handlingsutrymme. Men på det plan jag nu diskuterar handlar det om att ha förmåga att upptäcka hur det modernas problem och möjligheter också har tidlösa drag. Att den har det har att göra med att modernitetens människa hela tiden haft klara av att leva i denna permanenta revolution, där inget tycks säkert och det mesta möjligt. Den situationen har de nu döda också levt i, även om deras konkreta modernitet bestod i att fundera kring och leva med nyheter som till exempel telefoner, städer, bilar, industrier och stenkolsrök. Djupast sett förflyktigas alls inte allt som är fast. Att leva i det moderna är att leva både i slitstarka mönster och tidsbundna moden.

Tänker man på detta sätt ser vi att den kulturella moderniseringens aktörer – ja helst förstås så många som möjligt – har mycket att vinna på att inte enbart ha blicken riktad framåt. Eller rättare sagt: Den kulturella moderniseringens aktörer måste bruka historien, bruka den både för att dekonstruera det som många betraktar som givet och för att belysa hur vi hanterar slitstarka dilemman. Dock med det framåtriktade målet, att vinna begreppsstriden och förändra nuet och framtiden.

Den bildade människan

I den här essän har jag lagt tonvikt vid att visa att kulturen är en central faktor i moderniseringsprocessen, alltså en förändringskraft i paritet med ekonomi, vetenskap och teknik. Så framträder inte vanligen kulturen, utan oftare som en svag och förlorande kraft i moderniseringsprocessen. Men den bilden är, tror jag, mycket ett resultat av att man inte ser att den kulturella moderniseringen handlar om fundamentala begreppsstrider. I stället talar man om kultur i en mycket inskränkt mening och beklagar att allt färre läser klassiker, inte vet något om Mozart, att barn spelar spel och vuxna hänger sig åt såpor. Jag har själv svårt med tanken att en människa som läst Strindberg och Ibsen automatiskt är trevligare, mänskligare, klokare än en människa som blott är en fena på jakt och skogsavverkning. Och vidare är det väl dessvärre så, att många som har klippkort på teatern är där för att bruka Ibsen och Strindberg som finkultur, alltså *blott* för att höja sitt eget kulturella kapital.

Men just därför tänker jag avsluta denna essä med några reflektioner om bildning. Ty det är väl fler bildade människor man efterlyser då man beklagar den samtida kulturella förflackningen. Men då rör jag mig ännu längre bort från det stora moderniseringsperspektivet till ett individuellt plan. Här handlar det om personligheter och enskilda.

Till den kulturella moderniseringen hör alltså etiken, konsten, religionen, den mer allmänna naturvetenskapliga världsbilden och kulturvetenskapen, särskilt de historiska disciplinerna. Att vara en bildad människa bör alltså innebära att man är förtrogen med dessa fält av mänsklig erfarenhet, kunskap och insikt. Alla förstår omedelbart att det tar tid, mycket tid att skaffa sig den förtroheten. Viktiga insatser inom fysiken kan en människa göra i tämligen unga år, en avgörande insats i matematiken i tjugooårsåldern. Det har inte minst att göra med dessa vetenskapers ackumulativa, nomotetiska karaktär.

Matematikern har självklart att skola sig i matematik. Men bildad skulle vi däremot knappast säga att denne tjugooårige matematiker är; berömmelse kan han dock välförtjänt få. En tjugooåring kan också mycket väl spela en central roll för den ekonomiska moderniseringen. Det kan räcka med att nämna Bill Gates namn. En tjugooåring gör däremot mycket sällan, om någonsin, en avgörande insats i säg en historisk vetenskap. Och det beror förstås på att det just tar sådan tid bara att skaffa sig relevant kunskap, då den humanistiska kunskapen inte är ackumulerad eller sorterad av ett effektivt urvalsinstrument. Ingen skulle säga att en människa var väl förtrogen med skönlitteraturens historia efter att ha läst det senaste litteraturhistoriska standardverket. Förtrogen med litteraturen blir man först efter att ha läst skönlitteratur, och självklart inte bara den senaste. Det tar mycket lång tid och skämtsamma litteraturstudenter säger fortfarande att det inte ens räcker med att läsa ett odödligt mästerverk om dagen. Själv roade jag mig att räkna ut att det tar ungefär en månads oavbruten dygnetruntläsning att bara ta sig igenom August Strindbergs författarskap. Denna min Strindbergläsning kan jag inte ge min dotter i arv, jag kan blott ge henne böckerna och hoppas att hon läser dem. Detsamma gäller förstås med de andra historiska ämnena. Historiskt bildad blir man inte efter att ha läst läroböcker eller än mindre Herman Lindkvists svenska historia. Då är man möjligtvis allmänbildad. Historiskt bildad är man först efter att ha skaffat sig vad jag i annat sammanhang kallat reflekterad kunskap och metakunskap om historien, det vill säga efter det jag självständigt kan försvara mina försanthållanden.

Trots dessa för mig uppenbara skillnader mellan naturvetenskap och humaniora är det ingen som föreslagit att grund- och forskarutbildningstiderna skulle skilja sig mellan fälten. Jag värderar självklart inte forskningsinsatsen om jag säger att en doktorand i kemi som snabbt kan ingå i ett laboratorieprojekt har bättre förutsättningar att disputerat på fyra år än en historiker som snabbt placeras i en forskarskola om Sverige under andra världskriget. Att det rimligtvis borde erkännas att det av forskningsuppdragets natur är svårare att skriva en humanistisk avhandling på fyra år än en i kemi. Svårare alltså inte därför att humanisten är mindre begåvad, utan därför att han har ännu så mycket mer än kemisten att läsa innan han hinner börja tänka.

I det här perspektivet framstår också idén om bildning till alla som absurd och föreställningen att antalet bildade skulle ha minskat som underlig. Att bli bildad är ett exklusivt projekt, möjligt bara för ett ytterligt fåtal och inom begränsade fält. Det är lika orimligt att kräva bildning åt alla som att kräva att alla skulle bli matematiker. Däremot är det förstås i allra högsta grad angeläget att både matematik och kultur står till förfogande. Det borde vara en mänsklig rättighet att få lära sig räkna, likaså att ta del av kulturen. Men ingen säger att den som kan räkna är matematiker.

Att ägna kraft åt den kulturella moderniseringens fält var under forna tiders kärvare materiella förhållanden få förunnat att kunna. I dagens rikare samhälle har självklart dess innehåll blivit genomsnittligt sett mycket mer demokratiskt fördelat, inte minst genom den explosionsartade ökningen av den allmänna skolgången. Och antalet nyutexaminerade doktorer i historiska ämnen är i dagens Sverige sannolikt fler än antalet studenter på 1940-talets humanistiska gymnasier. Men ändå. Den ekonomiska, naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen går så att säga på av sig själv i kraft av sin institutionalisering och sin ackumulativa karaktär. Det finns väl ingen som menar att den ekonomiska, naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen hotas av att dess bärare inte vet ett skvatt om de Laval, Berzelius eller Strindberg. Bara de som beklagar att de ointresserade på kuppen går förlorade en hel del livskvalitet, och samhällsdebatten ett sunt historiskt perspektiv.

Men kanske förlorar hela moderniseringsprojektet dock något på att de Laval, Berzelius och kanske snart till och med den kanoniserade Strindberg förloras ur sikte. Just August Strindberg har fortfarande en god poäng när han i *En blå bok* just la märke till att de kulturella erfarenheterna förlorade mark till bland andra de tekniska och vetenskapliga:

Vilken förmögenhet att ärva andras rika erfarenheter och slippa göra dessa dyra osnygga experiment själv! Om ungdomen tog vid, där vi slutade, så skulle värld och människor gå framåt med jättesteg; i stället börjar var och en om från början, på det moraliska planet nämligen. Men när det gäller att göra en ny glödlampa då börjar man inte med elektroforen eller friktionsmaskinen, utan fortsätter föregångarnas sista uppfinningar.

Varje historiskt bevandrad är nog beredd att ge Strindberg rätt. På den kulturella moderniseringens domäner uppfinns hjulet ständigt på nytt. Man slår sig för pannan och river sitt hår som upplyst betraktare av detta. Kulturen och den kulturella moderniseringen kan aldrig bli ackumulativ på samma sätt som vetenskap och teknik. Men med lite hjälp av mitt resonemang om slitstarka dilemman tycker jag Strindbergs iakttagelse i *En blå bok* står sig bra. Människan mår nog lite bättre, går framåt rentav, om hon i högre grad lärde sig hantera modernitetens dilemman i ljuset av de erfarenheter de döda redan gjort. De bildade borde kanske i högre grad se sig som viktiga aktörer i den kulturella moderniseringens förändringsprojekt och i mindre grad som passiva vårdare av en tid som flytt. Inse och acceptera sin viktiga roll i civilisationens centrala begreppsstrider och därmed i de väldiga förändringar som följer i den kulturella moderniseringens spår.

Så inte mig emot att gå Strindberg till mötes och ge de bildade samma rang för den kulturella moderniseringen som entreprenörer, ingenjörer och vetenskapsmän getts för den ekonomiska, den naturvetenskapliga och tekniska moderniseringen.

Författaren

Martin Kylhammar, f. –54, är professor vid Tema Kommunikation, Linköpings universitet och ledare för forskningsprogrammet ”Kommunikation, kunskap, makt”. Kylhammar var i många år redaktör för den humanistiskt-samhällsvetenskapliga tidskriften *Tvärnsnitt*. Han är författare till en rad böcker om svensk modernisering, bland annat triologin *Maskin och Idyll: Teknik och pastorala idea hos Strindberg och Heidenstam* (1985), *Den okände Sten Selander: En borgerlig intellektuell* (1990) och *Frejdiga framstegmän och visionära världsmedborgare* (1994). Hans senaste böcker är *På väg mot en kommunikativ demokrati?* (2003), *Den tidlöse modernisten* (2004) och *Frigörare?: Moderna svenska samhällsdrömmar* (2005). Kylhammar är även kritiker och politisk kommentator i svensk press.

Adress: Tema K Linköpings universitet, S-581 83 Linköping
e-post marky@tema.liu.se, tel (0)13 28 22 61